

MUNKÁT KERESŐK — MUNKAKERÜLŐK

A tartósan munka nélkül lévők megoszlása a munkavállalási hajlandóság szerint

A kutatás céljai

A tömegkommunikációs eszközök révén naponta szerzünk tudomást a gazdasági nehézségekről, s ennek a foglalkoztatásban megjelenő hatásairól. Egyre több statisztika válik ismertté, amely a munkanélküliek számának és arányának növekedésére hívja föl a figyelmet. Bár a számok önmagukban is sokatmondóak, mégis nagyon keveset árulnak el a mögöttük meghúzódó emberi sorsokról.

Az utóbbi időben a publikálásra kerülő statisztikai adatok mellett sokasodik a munkanélküliek rétegéről szóló cikkek, elemző tanulmányok száma is (Bánfalvy Cs. 1991.; Nagy Gy. 1991.; Fekete-Szabó-Sándor, 1991.)¹

Mindezek ellenére alig van információnk arról, milyen nehézségek árán, milyen utakon próbálnak a munkanélküliek állást szerezni, családjuk megélhetését biztosítani. Nem tudunk arról, hogy mi történik velük az utóbbi időben mindinkább hosszabbra nyúló munkanélküliség ideje alatt, nem tudjuk, milyen anyagi, lelki válságon mennek keresztül az egyre reménytelenebbnek tűnő úton. Igen kevés ismerettel rendelkezünk arra vonatkozóan is, hogy mi történik velük a segély/járadék folyósításának ideje után.

A mindennapok problémáinak, megélhetési gondjainak, útkeresési kísérleteinek a vizsgálata különösen aktuális akkor, amikor a munkanélküliségi ráta töretlenül felfelé ível: a szakértők szerint az általunk vizsgált két megyében tapasztalt munkanélküliség aránya (1992. év végén Hajdú-Bihar megyében 13%, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 21%) még nem érte el a legmagasabb értéket. A regisztrált és járadékban részesülő munkanélkülieken túl pedig igen jelentős azoknak a száma, akik a járadék folyósításának ideje után a rendszerből kikerülve nem tudnak újra elhelyezkedni.

1992 közepén egy OTKA-kutatás keretein belül, s a Magyar Hitelbank „A Magyar Tudományért Alapítványa” támogatásával lehetőségünk volt arra, hogy közelebbről megismerjük a munkanélküliek rétegét, s tapasztalatokat szerezzünk arra vonatkozóan, hogy milyen differenciált és sokszínű ez a gyakran pusztán egyetlen aránymutatóval jellemzett réteg.*

* Az interjúk készítésében, s az előzetes anyagokhoz nagyon sok segítséget kaptam barátaimtól, Szabóné Orosz Évától, Boda Margittól, Szalay Ibolyától és Márton Sándortól. Ezúton szeretnék köszönetet mondani munkájukért.

A kutatás módszere, a minta összetétele

A kutatást két városban folytattuk: Nyíregyházán és Debrecenben.

A munkanélküliek rétegének megismerésére a rendelkezésre álló statisztikai információk feldolgozásán és dokumentumok elemzésén túl kiválasztottunk egy száz fős mintát azzal a céllal, hogy velük interjút készítsünk.² A véletlenszerűen kiválasztott mintába került személyek fele-fele arányban debreceniek, illetve nyíregyháziak, akik 1991 januárjában regisztrált munkanélküliként szerepeltek a nyilvántartásokban. A megkérdezettek — férfiak és nők egyaránt — 25 és 45 év kor közöttiek. A korosztály kiválasztását az magyarázza, hogy feltételezésünk szerint ez a generáció többszörös terhet visel a vállán. A saját családban nevelt gyermekek gondjain túl az idősödő szülők segítése — nem ritkán anyagi segítése — is rájuk hárul, munkanélküliségük ezért sokkal szélesebb társadalmi réteget érint, sokkal több személy helyzetét, sorsát befolyásolja, mint a többi generáció esetében.

Az 1991. januári bázisidőpontot azért választottuk, hogy módunk legyen egy hosszabb időn át tartó munkanélküli állapot megismerésére, annak ellenére, hogy követő vizsgálatra nem volt lehetőségünk. A megkérdezést 1992 március, illetve május között bonyolítottuk, így minimum egy éves időintervallumról szerezhettünk információkat. Megtudtuk, mi történt ez alatt az egy év alatt, milyen utak és kiutak tipikusak a munkanélküliek vizsgált rétegében.

A mintaválasztás további szempontja volt, hogy csak az 1991 januárjában járadékban részesülők kerüljenek bele, hiszen 1990-ben még igen jelentős arányban szerepeltek olyan személyek is a munkanélküli nyilvántartásban, akik munkahellyel rendelkeztek, s egy jobb állás, a változtatás reményében regisztráltatták magukat.

S végül kizártuk a mintából a középiskolainál magasabb végzettségűeket, mert a kis elemszám miatt nem tudtunk volna a kutatás szűk keretein belül érdemi információt mondani róluk.

A félig strukturált interjú készítése során a következő problémacsoportokra koncentráltunk:

- a munkanélküli háztartásának szerkezete, az együtt élő személyek
- iskolák, tanfolyamok, szakképesítés
- szakmai életút
- az utolsó munkahely és a munkanélkülivé válás körülményei
- a munkanélküli hétköznapiak (tevékenységszerkezet, időstruktúra)
- kapcsolat a Megyei Munkaügyi Központ kirendeltségével
- család, rokoni, baráti, szomszédsági stb. kapcsolatok
- a munkanélküli állapot lélektani hatásai
- az anyagi helyzet alakulása a munka nélkül töltött idő alatt
- egészségi állapot
- újra munkába állás, jövőkép.

Az itt következőkben elsősorban a munkanélküliség önkéntességére vonatkozó kutatási tapasztalatainkat szeretnénk bemutatni, s azokat a kiutkeresési kísérleteket, amelyek tipikusnak mondhatók a tartósan munka nélkül lévők körében.

Az alapsokaság, amelyből a mintánkat véletlenszerűen kiválasztottuk, jelentős eltéréseket mutat a vizsgálatban szereplő két településen.

1991 januárjában a járadékban részesülő, 25–45 éves kor közötti, legfeljebb középiskolát végzett személyek száma Debrecenben 181, Nyíregyházán 662 fő volt.

A férfiak és nők aránya a megkérdezettek körében — 62, illetve 38 százalék — megegyezik a munkanélküliek összességén belüli megoszlással.

A megkérdezettek átlagéletkora 36,5 év. Ez az életkor nem felel meg a munkanélküliek átlagéletkorának, ami azzal magyarázható, hogy mi eleve egy szűkebb kohorszot — 24–45 év közöttiek — kívántunk vizsgálni. Azt gondoltuk ugyanis, hogy ez az életkor a pályakezdéstől, s a nyugdíjtól egyaránt elég távol van, s talán így nem befolyásolja jelentősen az elhelyezkedés esélyeit. Az interjúk készítése során azonban egyre világosabbá vált, hogy az életkort nem lehet ilyen egyszerűen az elhelyezkedés esélyei szempontjából másodlagos, kevésbé jelentős tényezők közé sorolni.

A megkérdezettek tapasztalata ugyanis az volt, ha valaki a 40 éves kort eléri, már öregnek számít, és csekély eséllyel indul az „állásharcban”. A kor természetesen nem önmagában döntő, az elhelyezkedési esélyt befolyásolják az életkorral együtt járó egyéb tényezők is, például a fizikai állapot: mennyire használdott el valaki a nehéz fizikai munkában 35–40 éves korára; a külső: a munkanélküliséggel nem ritkán együtt járó deviáns életmód milyen külső nyomokat hagyott a munkavállalóként jelentkezőkön; az ügyviteli alkalmazott, esetleg titkárnői állásra pályázók esetében pedig a külső megjelenés fontossága nem is szorul különösebb magyarázatra. Mindezekre a későbbiekben még visszatérünk.

A bázisidőpont (1991 januárja) a munkanélküliség korai szakasza még. A köztudatban ez a segéd munkások leépítésének időszakaként él. Nyíregyházán ez a hipotézis a mintára vonatkozóan nem igazolódott. Ha az állománycsoport szerinti megoszlást vizsgáljuk, már 1991-ben is közel esett egymáshoz a szakmunkás és segéd munkás munkanélküliek száma, sőt szakmunkások valamivel többen voltak. Hajdú-Bihar megyében — főleg Debrecenben — pedig meglepődve kellett tapasztalnunk, hogy a leépítés korai szakasza a szakmunkásokat érintette a legnagyobb arányban, s nem sokkal elmaradva az adminisztratív szférában dolgozók és ügyviteli alkalmazottak követik őket.

*A mintába került személyek állomány szerinti megoszlása
(százalék)
(N=95 fő)*

	szakmunkás	betanított m.	segédm.	egyéb sz.	középvez.	össz.
Debrecen	47,1	13,2	3,8	20,8	15,1	100
Nyíregyháza	35,7	16,7	28,6	11,9	7,1	100

Hogy nem a segédmunkás túlsúly a jellemző már a munkanélküliség kezdeti szakaszán sem, a fentiekén kívül igazolja a megkérdezettek iskolai végzettség szerinti megoszlása is.

A megkérdezettek iskolai végzettség szerinti megoszlása

(százalék)

(N=95 fő)

	8 általános alatt	8 általános	szakmunkás	érettségi	össz.
Debrecen	0	15,1	39,6	45,3	100
Nyíregyháza	2,4	40,5	33,3	23,8	100

Az elemzés során különbséget kell tennünk a megkérdezettek utolsó munkahelyén, illetve az élete nagyobb részében betöltött beosztása között. A kettő ugyanis az esetek jelentős hányadában nem esik egybe. A szorító anyagi — de nem ritkán pszichés — kényszer hatására a munkavállaló olyan munkakört is elfogad, amely alacsonyabb iskolai végzettséggel és képzettséggel is betölthető lenne. Másfelől pedig a munkanélküliek táborának szélesedésével a munkaadó is válogat, s a magasabb képzettségűeket alkalmazza egy-egy munkakör betöltésekor. Gyakran azonban nem is a magasabb, hanem a sokszínűbb képzettség számít. Egy ügyviteli alkalmazottnak napjainkban nem elegendő, ha tud gyors- és gépírni. A munkáltatók megkövetelik a jártasságot a számítógépes ügyvitelben, a nyelvtudást, a titkárnői tanfolyamot, s még sorolhatnánk a feltételeket.

A megkérdezettek jelenlegi munkaerőpiaci helyzete

(százalék)

(N=95 fő)

	járadékos/ segélyezett	nem rész. ellátásban	dolgozik	inaktív	össz.
Debrecen	52,7	7,6	32,1	7,6	100
Nyíregyháza	71,4	11,9	9,5	7,2	100

Azok, akik már nem részesülnek ellátásban, egy fő kivételével kitöltötték a rendelkezésükre álló segélyezési idő keretét. (Egy személytől megvonták a segélyt, mert nem működött együtt a Munkaügyi Központtal: nem fogadta el a felajánlott állást.)

Az inaktív állományban egyenlő arányban találunk gyeden, gyesen lévő és rokkantnyugdíjast. Csak azokat a személyeket soroltuk a rokkantnyugdíjasok közé, akik már jelenleg is kapják a nyugdíj összegét.

A mintát nem tekintem semmilyen szempontból reprezentatívnak a kis elemszám miatt. Ennek ellenére meggyőződése, hogy a réteg jellemző sajátosságait a 100 interjú elkészítése után sikerült közelebbről megismerni, s betekintést nyerni motivációs hátterébe.

Az „önkéntes” munkanélküliség

„...régebben aki szeretett dolgozni, aki akart dolgozni, az dolgozott, aki nem akart, ugyanúgy, mint most, csavargó volt.”

A munkanélküliekről a közvéleményben élő egyik legmarkánsabb vélemény — különösen a korábbi időszakban —, hogy csak azok kerülnek ebbe a rétegbe, akik önmaguk is hibáztathatók sorsuk balrafordulása miatt, s hogy többségük önként vállalja a munkanélküli létet.

Napjainkban is gyakori — a munkanélküliek körében is —, hogy aki nagyon akar, el tud helyezkedni.

Hogy ki az önkéntes munkanélküli valójában, fogalmilag nagyon nehéz körülhatárolni. Nézzünk néhány megfogalmazást.

„A világban a munkanélkülieket két osztályba szokták sorolni: az önként munkanélkülivé válókra és a szükségképpen munkanélkülivé válókra. Önkéntes az, aki a munkanélküli segély alatt lévő munkabérért már nem tartja kifizetődőnek a munkát.”³

A megkérdezettek között több olyan személyt is találunk, aki a munkanélküli segélynél némileg magasabb bérért sem kíván elhelyezkedni. Csak abban az esetben vállalja a munkát, ha az érte fizetett bér lényegesen magasabb, mint a jelenlegi segélye összege.

Hasonlóan nehéz a fogalom meghatározása, amikor kisgyerekes nőket, fizikailag leromlott személyeket, vagy beteg embereket kell az önkéntes–nem önkéntes kategóriába besorolnunk. Rájuk a fent idézett definíció nem terjed ki. Közelebb áll a hétköznapi sokszínűségéhez Maria Jahoda felfogása az önkéntességről: „A munkanélküliség »önkéntességét« illető következtetéseket vissza kell utasítani. Azért, mert — közkeletű szóval — az »önkéntesség« fogalma feltételezi, hogy az individuumok tudatosan és megfontoltan úgy döntenek, hogy kedvezőbb számukra a munkanélküliség... Még ha hozzá is adjuk azokhoz, akik jobban élnek a munkanélküliségből, mint munkavállalók (ők legtöbbször alacsonyan fizetett családfők, nagycsaládosok) azokat az iskolából kihullókat és potyázókat, akik inkább az alacsonyabb életszínvonalat választják, mint azt, hogy elmennek dolgozni, még akkor is abszurd lenne az a feltevés, hogy a munkanélküliek között nagyobb számban lennének, akik önként vállalják azt. Akárhogyan is, az emberi dolgok között az »önkéntes« döntések határait szigorúan megszabják a kényszerítő társadalmi normák és a kényszerítő erejű múltbeli egyéni

tapasztalatok. Ami még ezen felül megmarad, az nagyon fontos, de nem elég nagy ahhoz, hogy az önkéntes döntésekkel magyarázhassuk a munkanélküliség jelenlegi emelkedését”.⁴

Vitatkoznunk kell M. Jahoda okfejtésének azzal a pontjával, mely szerint a munkanélküliek között nincs olyan, aki tudatosan és megfontoltan választja ezt az élethelyzetet, mert rövid távon számára ez kifizetődőbbnek tűnik (vagy valójában az is). Az interjúk elemzése során azt látjuk, hogy több csoportja is van az „önkénteseknek”. Ugyanakkor a kutatás tapasztalatai messzemenően alátámasztják Jahoda megállapításának második részét, mely szerint a munkanélküliség arányainak rohamos növekedéséért elsősorban nem az önkéntes munkanélküliek a felelősek, s hogy a környezet kényszerítő erejének nagy szerepe van még a megfontolt „önkéntesnek tűnő” esetekben is.

Térjünk vissza saját vizsgálatunkhoz, azokhoz, akik hosszabb vagy rövidebb ideig nem kívánnak dolgozni, esetleg a későbbiek során sem kívánnak elhelyezkedni. Vizsgáljuk meg, hogy az egyes élethelyzetekben mennyire szabad a választás és mennyire kényszer szülte ezeket a döntéseket, s melyek a legfőbb kényszerek.

Elsőként arra voltunk kíváncsiak, hogy a megkérdezett gondol-e egyáltalán arra, hogy elhelyezkedjen, vagy az utóbbi időben már lemondott róla (esetleg nem is akart elhelyezkedni). Természetesen itt csak azokat a személyeket vettük számba, akik még nem helyezkedtek el, feltételezve azt, hogy a már elhelyezkedettek eleve gondoltak a munkába állásra.

Gondol-e egyáltalán arra, hogy elhelyezkedjen?

(százalék)

(N=95 fő)

	igen	nem	összesen
Debrecen	77,8	22,2	100
Nyíregyháza	86,8	13,2	100

A Debrecen és Nyíregyháza közötti eltérés egyik oka az lehet, hogy az 1991. év folyamán Debrecenben még valamivel könnyebben lehetett elhelyezkedni. Így akik igazán akartak dolgozni, s nem tartoztak a többszörösen hátrányos helyzetűek csoportjába, nagyobb valószínűséggel találtak állást, mint nyíregyházi sorstársaik. Ilyen szempontból a 77,8 százalék már szűrt népességnek tekinthető.

Nyíregyházán az elhelyezkedés esélye már az 1991. év folyamán is lényegesen alatta maradt mind az országos, mind a Hajdú-Bihar megyei átlagnak. A munkanélküliek összességén belül Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében valamivel nagyobb arányban maradtak munka nélkül az elhelyezkedni vágyók.

Az elhelyezkedni szándékozók körében további csoportokat találhatunk annak függvényében, hogy a munkanélküliek milyen feltételek teljesülése esetén kívánnak

elhelyezkedni, vagy mivel magyarázzák, hogy már egyáltalán nem kívánnak munkát vállalni.

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy az elhelyezkedni vágyók milyen gyorsan szeretnének újra munkába állni:

Mennyire fontos, hogy gyorsan elhelyezkedjen

(százalék)

(N=95 fő)

	nagyon sürgős	nem nagyon sürgős	egyáltalán nem sürgős	össz.
Debrecen	48,7	28,6	25,7	100
Nyíregyháza	42,1	31,6	26,3	100

Amint látjuk, az elhelyezkedni szándékozók már csak a fele tartja létfontosságúnak, hogy mihamarabb munkát találjon. A többiek valamilyen okból várakozó álláspontot foglalnak el (mint a példákban látjuk majd, a többség a segély idejének lejártáig kíván otthon maradni), s a vizsgált minta valamivel több, mint egynegyedének pedig egyáltalán nem sürgős az elhelyezkedés, ők talán végképp kimaradnak a potenciális munkavállalók köréből.

Vizsgáljuk meg, kik azok, akik ideiglenesen, s kik azok, akik véglegesen lemondtak a munkavállalásról.

Természetesen tiszta típusok alkotására ezúttal sincs mód, hiszen a motivációk egy-egy konkrét esetben igen sokszínűek lehetnek, de igyekszünk a legjellemzőbb példákat bemutatni.

1. A kívárok

„Nekem fizikai munkát ne ajánljanak.
Az lealacsonyító.”

„Nincsen olyan munka, ami megalázó,
ha méltósággal csinálom!”

A megkérdezettek csaknem egynegyede található itt, ők azok, akik a közeljövőben — legalábbis a segély folyósításának ideje alatt — kisebb intenzitással, vagy egyáltalán nem keresnek állást.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a megkérdezett személyek már több, mint egy éve munkanélküliek. A kezdeti szakaszban, különösen az első három hónapban még nagyobb arányban voltak köztük olyanok, akik intenzívebben keresték az elhelyezkedés lehetőségét. A jelenlegi vélemények tehát már az első elkeseredést és csalódást követő apátia termékei.

a) A kivárák legnagyobb csoportját azok alkotják, akik elégedettek a munkanélküli segély összegével, s az előzetes tájékoztató után arra a megállapításra jutottak, hogy a számukra felkínált munkahelyeken a jelenlegi segélyüknél lényegesen kevesebb jövedelemhez jutnának. Így amíg a segélyt kapják, nem kívánnak elhelyezkedni. (Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az „árnyékgazdaságban” ne folytatnának kereső tevékenységet.)

40 éves férfi, gépkocsivezető. Jelenleg 14 000 Ft a segélye.

„...El tudnék helyezkedni 10 000 Ft-ért, de rakodni is kell, téglát, sódert egyedül, kötetlen munkaidőben, s legyen szerelő is mellette! Inkább nem... Én közel 40 éves vagyok, és eljárjak 10 000 Ft-ért dolgozni? És abból még lejön a nyugdíjjárulék, meg nagyon sok minden!... Inkább azt mondom, hogy legyen munkanélküli, és akkor megkapom a 7000 Ft-omat és akkor még tudok mellette mást is csinálni. Lehet, hogy jobban is járok így, mert nem kell buszbérlet, nem kell ruhára pénz, hogy szépen öltözzek, a gyermekemnek nem kell ebédpénzt fizetni. Az is lassan 2000 Ft két gyerek után.”

32 éves, szakmunkás férfi

„Ha nagyon akartam volna, valamilyen munkahely lett volna, de most csak azért, hogy legyen, nem megyek oda... Szóval szerettem volna már dolgozni a pénzért, nem pedig azért, hogy ne üljek itthon.”

33 éves, szakmunkás férfi

„...elmennék én dolgozni, ha nem ennyi pénzt kapok. Nekem először a maximum segély járt.”

32 éves, érettségizett férfi. A segélye 14 500 Ft.

„... Nem akarok elhelyezkedni... Megmondom neked őszintén, én úgy érzem, hogy egészen más céljaim vannak, minthogy most bedugjam magam 32 évesen egy munkahelyre.”

37 éves, érettségizett férfi. A segély letelte után vállalkozni akar.

„...amikor a próbálkozások nem jöttek össze — mivel viszonylag jó segélyt kaptam —, egyelőre várakoztam.”

b) A kivárák második csoportjába azok tartoznak, akiknek a segélye nem túl magas, de mert az elhelyezkedés után alig valamivel többet kapnának munkabéreként, inkább megvárják, amíg a segély letelik. A segély idejét használják fel arra is, hogy a megfelelő álláslehetőséget kivárák, megtalálják. A segély biztos jövedelemforrás, s így nincsenek anyagilag kényszerítve arra, hogy az első adandó alkalmat — mégoly kedvezőtlen feltételek mellett is — azonnal megragadják.

40 éves, érettségizett nő

„...ha 10 000 Ft-ot adnak, az alig valamivel több, mint a munkanélküli. Akkor azt mondom, itthon vagyok, a családommal vagyok, mert 10 000 Ft engem nem fog kihúzni a rossz

helyzetemből. Egy jó kereskedő ennyi év után 15 000 nettónál kevesebért nem helyezkedik el.”

35 éves, szakmunkás férfi

„... novemberig kapom a segélyt, utána pedig majd lesz valahogy.”

c) A kivárák kis létszámú, sajátos csoportját alkotják azok, akik ugyan nem a munkanélküli segélykeret terhére váltottak „parkoló” állásra, de céljuk nekik is az idővel való versenyfutás, a kedvezőbb elhelyezkedési esélyek, lehetőségek kivárása. Azok a gyermekeket vállaló nők tartoznak ide, akik fél–egy évet hiába töltöttek el munkakereséssel, és a segély lejárta előtt úgy döntöttek, hogy egy gyermek vállalásával a gyed, a gyes nyugodtnak tűnő három évét választják a bizonytalan munkaerőpiac helyett.

Hogy a gyermek születése és a munkanélküliség, illetve a munkanélküliség elől való menekülés között szoros összefüggés lehet, arra már más kutatók is felfigyeltek, de empirikus vizsgálatra tudomásom szerint még alig került sor. Simonyi Emőke egy Baranya megyei kutatás csaknem 1000 fős mintáján szerzett tapasztalatai alapján mondja: „Nagyon sok nő vállalt e korban (30–39) inkább terhességet, mint munkanélküliséget.”⁵

Egy Debrecenben végzett vizsgálat során, amelyet a 0–3 éves korú gyerekek szülei körében 1992 májusában végeztünk (1916 megkérdezett), már valamivel konkrétabban fogalmazódott meg a munkanélküliségtől való félelem és a gyermekvállalás közötti kapcsolat. Arra a kérdésünkre, hogy a gyermek születésében szerepet játszott-e a munkanélküliségtől való félelem, a megkérdezettek 12 százaléka igennel válaszolt.⁶

Jelenlegi vizsgálatunk során három ilyen esettel találkoztunk: második, harmadik, illetve negyedik gyerek születését vállalta a család.

A gyed és gyes mellett további rendszeres ellátást jelent a család számára a családi pótlék, esetleg az önkormányzatoktól igényelhető rendszeres nevelési segély.

A 100 fős mintából — az említett három családon túl — további 8–10 család él, az alkalmi munkákat nem számítva, kizárólag a gyerekek után járó jövedelemből.

2. A betegek

„Ha már megromlik az ember egészsége, nem kell sehova!”

A megkérdezettek közül 27-en említettek valamilyen betegséget, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni az álláskereséskor. A betegségek skálája igen széles: cukorbetegség, daganatos megbetegedés, reuma, csigolyaferdülés, gerincsérv, gerincsipoly, egyéb mozgásszervi betegségek, látási problémák, fél szemre vakság, szív- és érrendszeri panaszok, infarktus, epilepszia és más idegrendszeri problémák.

A megkérdezettek közül többen említik, hogy mivel betegségük miatt többször kellett táppénzt igénybe venni, a felmondáskor az elbocsátás okaként is többnyire erre hivatkoztak a munkáltatók. A 27 fő közül 7-nek az eltelt egy-másfél év alatt hivatalosan is elismerték, hogy csökkent a munkaképessége. 4 személy esetében 67, vagy annál nagyobb százalékban határozták meg az egészségkárosodás mértékét, 4 személy esetében pedig ennél kisebb mértékű volt. További 12 fő egyetlen kivezető utat lát a munkanélküliségből: a rokkantossítást. Az utóbbi időben egyre nagyobb arányban ez jelenti a munkanélküliek számára az utolsó megoldást.

A jogilag elismert rokkantak helyzete — minden körülményt figyelembe véve — mégis rendezettebbnek tűnik azokéhoz képest, akik a betegségük tudatában élnek, de a rokkantossításukat elutasították. Betegségük már csak korlátozott munkavállalást tesz lehetővé — könnyű fizikai munka, speciális műszakbeosztás lenne számukra megfelelő —, de még nem olyan mértékű, hogy csökkent munkaképességüket jogilag is elismerjék. Ez a még nem és már nem „állapot nagyon nyomasztóan hat az érintettekre”.⁷

A betegek ilyen magas aránya a munkanélküliek rétegén belül nem magyarországi specialitás, a megbetegedési és leszázalékolási arányok közel állnak az angliai mutatókhoz. „Nagy-Britanniában legalábbis a munkanélküliek között aránytalanul sokan vannak fogyatékosok és nem túl egészséges emberek. Egy utóbbi időben készült nagyvárosi munkanélküliségi vizsgálat azt találta, hogy a fehér munkanélküliek 29 százaléka részlegesen fogyatékos volt (csak 9%-uk volt azonban hivatalosan is fogyatékos).”⁸ (A saját mintánkban ez az arány 27 és 8% volt.)

A betegségek többsége nem a munkanélküli idő alatt alakult ki, hanem a nehéz fizikai munka, a helytelen életmód és más tényezők következtében már megelőzőleg is jelentős szerepe volt abban, hogy az érintett személyek munkanélkülivé váljanak.

41 éves, 8 általánost végzett nő. Erős lábfájásra, visszérre panaszkodik

„A házfelügyelői munkát már nem tudtam ellátni, így kénytelen voltam felmondani. Az orvos táppénzen nem tarott, kiírt, mert azt mondta, nem vagyok beteg. Így mentem el munkanélküli... Nem volt más lehetőségem. Magamtól jöttem rá, hogyha nem »kilépett« áll a munkakönyvemben, felvesznek munkanélkülire.”

43 éves, elvált férfi. Fél szemére vak.

„... tulajdonképpen nem tudta senki, hogy vak a szemem. Volt két ellenségem, ezt megmondták Feri bácsinak — ő volt az alkalmazó. Ott úgy dolgoztam, mint betanított kőműves. Ezután nem mehettem fel az állványra, mert ő megmondta őszintén, nem vállalt értem felelősséget. Adott végkielégítésként 20 000 Ft-ot nekem. Azóta vagyok munkanélküli, és itt lakok az anyámmal.”

3. A családon belül tartós ápolásra szoruló személyeket gondozó nők

„Kisgyermekes anyákat és cigányokat ne küldjenek!”

Létszámukat és a típus jelentőségét tekintve egyaránt a harmadik helyen állnak azok a munkanélküliek, akik tartós ápolásra szoruló hozzátartozójuk gondozása miatt kényszerülnek otthon maradni. A tartós ápolásra szoruló személy lehet kiskorú gyermek, beteg hozzátartozó, idős szülő, aki az átlagosnál több törődést, gondoskodást — nem ritkán állandó jelenlétet — kíván s ezzel megnehezíti az ápolását vállaló — többnyire nő — elhelyezkedését.

A rétegen belül külön figyelmet érdemel azoknak a gyermeküket egyedül nevelő nőknek az esete, akik külső segítségre (rokoni, nagyszülői támogatásra) nem számíthatnak, s így eleve lehetetlen számukra a munkavállalás a jelenlegi 8 órás, esetleg 2–3 műszakos munkarendben.

A megkérdezettek közül 10 esetet sorolhatunk ebbe a típusba. Természetesen itt sem beszélhetünk tiszta típusról, hiszen az ápolásra szoruló beteg gyerek mellett gyakran más hátrányok is jelen vannak (pl. a súlyosan asztmás a gyerek mellett a szülő maga is beteg). Ezek a munkanélküliek nem annyira önként, mint inkább kényszerből vállalják helyzetüket, s nemcsak a munkanélküli segély ideje alatt, hanem az azt követő években sem fognak intenzíven állást keresni, illetve ha vállalnak is állást, csak nagyon speciális feltételekkel tudnak elhelyezkedni, — amire a jelenlegi munkaerőpiac nemigen bátorítja a kisgyermekes szülőket. A négyórás foglalkoztatás ugyanis még egyáltalán nem megszokott Magyarországon, másfelől pedig a nyolcórás munkaidőben kereshető pénzből sem tudja a gyermekeit egyedül nevelő nő eltartani a családot. Mire jutna a négyórás állásért kapott fizetésből?

36 éves nő, elvált, négy gyermek anyja

„.... Mondták, hogy menjek el a Konzervgyárba dolgozni. Utána kérdezte a nő, hogy miért nem vállaltam el. Én megmondtam a nőnek, hogy maga nem normális. Négy kicsi gyereket nem lehet magára hagyni éjszakára. Ők nincsenek hozzászokva, hogy egyedül legyenek itthon.amíg kicsik, amíg a kislány el nem éri az önálló kort, minimum 10 évesnek kell lennie — most 5 éves —, addig én nem is megyek munkahely után. Utána, hogyha már látom, hogy a kislány is önálló, akkor el tudok menni dolgozni.”

35 éves, elvált, két gyermekét egyedül nevelő nő

„.... nekem olyan állás kellene, amit két kisgyerek mellett — az egyik óvodás, a másik iskolás — el tudok vállalni. Hogy ne reggel 6 órára kelljen mennem, szóval ne műszakos állás legyen, mert azt egyszerűen nem tudom elvállalni. Egy órára 200 forintot kérnek el a gyermekmegőrzésre, és akkor akármennyit is keresnék, nekem többszáz forintos kiadás lenne ez naponta.”

31 éves nő, három gyermek anyja. Az egyik gyerek fogyatékos.

„... Most már egyre nehezebb. Itt van ez a nagylány is, mert nem volna semmi baj, ha ő legalább el tudna saját maga menni, meg hazajönni. De őt vinni-hozni kell. A számokat sem ismeri. És énnekem ha lejár októberben a segélyem, szeretném a gondozását kérni rá, mert ő nem fog sohasem dolgozni.”

40 éves nő

„... Itthon a háztartási munkával eltelik az idő. Beteg édesanyám, aki 80 éves, nem tud mozogni. Őt is nekem kell ellátni. Most két családról kell gondoskodnom. Bevásárlás, főzés, mosás, takarítás. Minden nap menni kell hozzá. Nem unatkozom.... míg anyukámat ápolni kell, biztos, hogy munkanélküli leszek. Utána pedig majd meglátjuk. Valami itthoni munkát szeretnék.”

4. Zsákutcában keringők és szerencsés útkeresők?

A három alapvető típus mellett természetesen még számtalan oka lehet annak, hogy valaki miért nem tud, vagy nem akar rövidebb, vagy hosszabb távon elhelyezkedni. Ezek közül megfelelő elemszám esetén bizonyára további típusok alakíthatók. Mi most csak arra vállalkozhatunk, hogy az egyedi esetek közül a legjellemzőbbeket bemutassuk.

4 fő alkoholista

41 éves elvált, szakmunkás férfi

39 éves, 10 éve elvált, szakmunkás férfi, másodszor munkanélküli

40 éves elvált, betanított munkás férfi, másodszor munkanélküli

42 éves segédmunkás férfi. A családban a feleség és a két fiúgyerek is munkanélküli.

Az e csoportba tartozó férfiak alapvető megélhetési forrásként az alkalmi munkákat jelölik meg. (Valószínűsíthető, hogy a megkérdezettek között nagyobb arányban vannak e típus képviselői, de — s ez az egyik legkényesebb pontja a kutatásnak — csak azokat soroltuk ide, akik az interjú során említették, hogy esetükben az alkohol gondot jelent.

2 fő a Jehova tanúihoz tért meg

31 éves érettségizett férfi

38 éves szakmunkás férfi. A feleség is munkanélküli. 3 kiskorú gyerekük van.

„Tudunk segíteni olyan embereknek, akik ugyanolyan hullámvölgyben vannak, mint mi. A Biblia irányadó értékeit szeretnénk az életükben megvalósítani. ... Napközben itthon vagyunk... Sok emberrel van lehetőségünk beszélgetni, kapcsolatot tartani, akik szintén munkanélküliek és keresik a megoldást, keresik a vigasztalást. ... Nincs kiút, de őket

legalább a reményről tudjuk tájékoztatni... és nem emberi kormányzatokra irányítjuk a figyelmet.”

Házastársukkal együtt úgy döntöttek, hogy számukra a térítés marad a legfőbb munka, és az élet értelme.

2 fő cigányzenész

31 éves férfi, három gyerek apja. Harmadik alkalommal munkanélküli. Felesége leszázalékolás előtt áll.

28 éves férfi, két gyerek apja. A felesége takarítónő.

„Volt egy 200 000 forintos Jamaha zongorám és meg kellett tőle válnom fele pénzért...

— Akkor hogy tudna visszamenni dolgozni?

— Nem tudok, mert nem tudom miből visszavásárolni.

— Érdeklődik most állás után?

— Nem, nem merek érdeklődni, mert félek, hogy igent mondanak... Ha egy évig vissza tudnám valahogy vásárolni a cuccokat..., akkor jó lenne, de hogyha nem tudom visszavásárolni, és megszűnik a járadékom, akkor nem tudom mi lesz... (a kirendeltségen az alkalmazott) mondta, hogy elküld engem segédmunkásnak. Én meg mondtam, hogy engem nem fog elküldeni olyan helyre, de mondtam, hogy bármit, ami a képességemhez, tudásomhoz alkalmazkodik, el tudnék vállalni.”

1 fő gazdálkodik

37 éves nő. Egy gyerek anyja. 8 általánost végzett és egy szabás-varrás tanfolyamot.

„— Ön már nem is érdeklődik állás után?

— Most nem. Megmondom őszintén, nem. Most emiatt a föld dolog miatt. ...Az apukámnak volt 15 holdja... most ott tartunk, hogy ez ki van mérve... két hold be is van ültetve napraforgóval, és osztogatjuk, hogy hova mit érné meg vetni. ...ebben őszre paprika, paradicsom, uborka, dinnye és dohány lesz. ...Állást nem mernék én emiatt a föld dolog miatt vállalni. Most itthon akarok maradni.”

A férjével úgy döntöttek, hogy nem helyezkednek el, hanem visszaigénylik a szülők földjét és gazdálkodni kezdenek. Valószínű, hogy ha a mintát nem nagyvárosban választottuk volna, az ebbe a típusba sorolható esetek száma lényegesen magasabb lenne.

1 fő főiskolai felvételijére készül

26 éves érettségizett nő, öt éves gyerek anyja

„Nem sikerült elhelyezkednem. Az az igazság, hogy nem is nagyon törekszem. Én most közgazdasági és pénzügyi iskolába járok. Kihasznlom ezt az időt és tanulok inkább. ... Volt egy álláslehetőségem. Felvettek volna adminisztrátornak... de kivenné az erőmet, és nekem van egy gyerekem, meg még dolgozzak is, meg mellette tanuljak? A három közül valamit hanyagol az ember. Ha tovább akarok tanulni, akkor a gyereket hanyagoljam? Akkor inkább a munkahelyet. ... Egyszer volt, hogy egy béliüzembe béltisztítónak küldtek

el. Kijött a papír és kétségbeestem, hogy mi lesz, ha elvesznek. Hát amikor kimentem, már 20 méterről bélszag volt. Mondtam, hogy ezt nem fogom túlélni. Bementem és nagyon határozottan mondtam, hogy nekem nem kell ez a munkahely. Aláírták. Én visszamentem, leigazoltak. ... Nem hivatkoztam arra, hogy munkanélküli vagyok. Ha valahol megkérdezik, azt mondom, hogy háztartásbeli. Hivatkozom arra, hogy van gyerekem. Hogy munkanélküli, azért nem hangoztatom, mert szégyellem, hogy más dolgozik, az 1%-ot leveszik tőle, én meg tudatosan vagyok itthon, hogy tanuljak. És mivel szükségem van arra a pénzre, azért azt veszem, de utána helyrerázom magam azzal a mondattal, hogy eddig én dolgoztam, más tanult, most én tanulok, más dolgozik.”

Akik már dolgoznak

Az elhelyezkedés nem egyszerű feladat, annak ellenére, hogy a munkanélküliek aránya 1991-ben, különösen az év első felében, meg sem közelíti az egy évvel későbbi állapotot. A 100 megkérdezett közül 21-en tudtak úgy elhelyezkedni, hogy jelenleg is dolgoznak. Ebből 4 fő nyíregyházi, 13 pedig debreceni. Többnyire a kapcsolataiknak, a barátaiknak, a családtagoknak köszönheték az állást. Egyetlen alkalommal sikerült a Munkaügyi Központ kirendeltségének közvetítésével elhelyezkedni, s ott is a hivatalos ügyintézésen túli személyes szimpátia segítette a 3 gyermekét egyedül nevelő kétségbeesett anyát.

De nézzük a tényeket:

3 fő önálló vállalkozó lett

32 éves férfi, szakmunkás. Kisteherautót vásárolt családi összefogással s magánfuvarozó lett.

25 éves férfi, érettségizett. Kiváltotta a vállalkozói engedélyt, hivatalosan hírlapterjesztéssel foglalkozik. Valójában különféle szellemi és fizikai alkalmi munkából él.

40 éves nő, érettségizett, hosszú ideig középvezető volt. Fél évi munkanélküliség után kiváltotta a vállalkozói engedélyt és vállalkozói tanácsadó lesz.

3 fő a családtag vállalkozásában talált újra munkát

42 éves férfi. Fiával összefogva a használatcikk piacon török és olasz áruval „seftel”. Az engedély a fiáé, ő alkalmazza az apát.

41 éves férfi. 9 hónapig volt munkanélküli. Ekkor az öccse kft-t alakított és őt is alkalmazza.

30 éves nő. A férje kft-t alakított, ő is ott dolgozik.

1 főt a családtag munkahelyére sikerült bejuttatni

36 éves nő. A munkanélküliség miatt idegileg teljesen kimerült. (1990 novemberétől 1991 februárjáig volt munka nélkül.) A férj nem bírta tovább, minden kapcsolatát letába vetette, és elhelyeztette a feleséget a saját vállalatánál.

2 főt a családi kapcsolatok révén sikerült elhelyezni

40 éves férfi. Csökkent munkaképességű (40%). Az egyik vállalatnál portási állást hirdettek, „hatszázán” jelentkeztek rá. A feleség főnöknőjének a férje az igazgató a szóban forgó vállalatnál. Kérték, vegye fel a férjet.

39 éves érettségizett férfi

„Elmentem a munkaközvetítő irodába, ott elküldtek két munkahelyre, hogy nézzem meg... mind a két helyen annyira pici pénzt adtak volna, hogy azt nem fogadtam el. Ha nem fogadom el, nem kapom a munkanélküli segélyt. ...Végül is az apósom mondta, hogy az Állami Biztosítónál megbízottként alkalmaznak. Bár anyagilag ez visszaesés volt, de akkor is sokkal jobb körülmények közé kerültem, mintha elfogadtam volna a munkaközvetítőtől kapott címen a munkát. 4000 Ft-ot keresek és visszamondtam a munkanélküli segélyt.”

1 főt a Munkaügyi Központ kirendeltsége közvetített

32 éves nő. Három kiskorú gyerek anyja. Elvált, jelenleg élettárral él. A munkaügyi kirendeltségen dolgozó hölgy segítségével helyezkedett el.

„– Milyen tapasztalatokat szerzett az álláskeresés során?

– Azt, hogy nagyon nehéz elhelyezkedni, és nem mindegy, hogy milyen helyre megy az ember. Például én, amikor ebbe az iskolába kerültem ... nekem csak a munkakönyvemet kérte el az igazgató, leültem, és azt mondja, fel van véve. Én meg voltam lepődve, nem is akartam elhinni. Rámnézett, hogy mi van velem... Kérdeztem, hogy ez le lett beszélve? Mondta, hogy őt felhívták és mondták, hogy küldenek egy kolleganőt. Jó véleménynel voltak magáról, és én úgy döntöttem, hogy nekünk kell ez az ember.

De nem mindenütt veszik így az embert. Sokan átlapozzák a munkakönyvet és abba kötnek bele, hogy miért hagyta ott az előző helyét, miért lett munkanélküli. És akkor leállhattam magyarázni, hogy értse meg, nem miattam volt... asztmás lett a fiam. Ezt mindenütt el kellett mesélni. Az egyik helyen már mondtam, hogy jobb, ha az egész életemet elkérdezik. Ne azzal kezdjék, hogy miért lettem munkanélküli...”

4 fő maga szerzett állást

35 éves férfi. Kőműves alkalmazta segédmunkásként. Lakatos és kőműves szakmája van. Hónapokig talpalt utána, míg sikerült állást szereznie. Munka lett volna, de csak feketén.

39 éves érettségizett nő

„A Deáznál dolgozom. ...Munkanélküli voltam 7 vagy 8 hónapig. Elmentem dolgozni jóval kevesebbért, mint amennyi a másik munkahelyemen volt. Egyszerűen muszáj volt elhelyezkednem, annak ellenére, hogy tudtam, most is tudom, ez a munkahely nem sokáig tart. (Szerződéssel alkalmazták.) Egy-két hónap, és megint munkanélküli vagyok. Úgy volt, hogy január 1-ig maradhatok... de még itt vagyok. Mérlegzés után nem maradhatok tovább... A családban sokat vitakoztunk, hogy én semmit nem keresek. Azért mentem el dolgozni. Azért vállaltam el a kevesebb fizetést, mint a munkanélküli segélyem. Akkor a munkanélküli segélyem 14 000 Ft volt, és elmentem 11 000-ért dolgozni.”

35 éves szakmunkás férfi. Két hónapig volt munka nélkül. Alkalmi munkát talált az egyik vállalkozónál.

„Két nap után azt mondta, rendben van komám, megegyeztünk, a 80 Ft-ot megkapod óránként. Azt mondta, pia nincs. Jó mondom, az nem nehéz dolog. A másik az, hogy dolgozzál... Nekem lehet, hogy szerencsém volt.”

45 éves nő. Egy rt-nél helyezkedett el. Ügyintéző és pénztáros. Érettségivel, gyors- és gépiró, műszaki rajzoló, cipőfelsőrész-készítő, titkos ügyiratkezelő képesítéssel rendelkezik.

„Én is sokfelé próbálkoztam, és nem igazán a tudás számított, hanem az első benyomások. A kft-k és a részvénytársaságok kerestek embereket és fizettek is, de sajnos az 5–6 féle végzettség mellett még 25-féle kellett volna. Ezen a munkahelyen is azzal fogadtak — egyébként 50 jelentkező volt —, hogy azon kívül amit tudok, ismerem-e a telexet, a faxot, az újfajta írógépet, a számítógépet. ...Ötven ember közül ötöt kiválasztottak, ezt az ötöt értesítették... A munkanélküliség engem beteggé tett. Én nagyon szeretek dolgozni.”

7 fő ismeretség útján helyezkedett el (beajánlották)

45 éves férfi. Jelenlegi munkáját ismerősök ajánlották. Most ugyanannyiért dolgozik, mint a segéye volt. 1966-ban is ennyit keresett, mint most. A felesége is munkanélküli. Rettegtek, hogy miből élnek majd meg, ezért vállalta el. A vállalat veszteséges, hónapok óta még ezt a kevés bért sem fizetik. A biztos segély helyett beírta a bizonytalan munkával szerzett jövedelemmel.

33 éves érettségizett férfi. Ismerősök a vasúthoz ajánlották be segédmunkásnak.

36 éves férfi. Őt is ismerősök ajánlották be jelenlegi munkahelyére.

„Három-négy hónapig mind a ketten munkanélküliek voltunk. Beleesett a karácsony is. Nem volt könnyű időszak. ...Nekem ismeretség útján jött össze ez az állás... Szóltak, hogy van ez a lehetőség. Gépkocsivezetőnek vettek fel, de a portán dolgozom. Én is azt néztem, hogy a pénz csak több, mint a segély. Majdnem 9 000-et kapok... Nekem nem volt nehéz itt elhelyezkedni, de csak azért, mert ismeretség útján sikerült. Különben lehet, hogy még mindig nem dolgoznék.”

35 éves szakmunkás férfi. 3 hónapig volt munkanélküli. A barátja ajánlotta be a Sörgyárba ládázni.

45 éves nő. Az állást az anyósa szomszédja szerezte. A szomszédasszony nyugdíjba ment, de előtte még beajánlotta a „menyecskét” maga helyett. Jelenleg iskolatitkárként dolgozik. 9 hónapot várt erre a munkahelyre.

30 éves férfi

„...majdnem egy évig voltam munkanélküli segéyen. Majd úgy mentem el ismeretség útján a TITÁSZ-hoz. Azt lehet mondani, hogy a rokonság, az ismeretség útján sikerült munkahelyet szereznem.”

34 éves szakmunkás férfi. 1990. novemberétől 1991. január 1-ig volt munka nélkül.

„Olyan beosztottaim voltak, hogy nekem kellett elküldeni fizetés nélküli szabadságra. Köztük olyant, akinek három gyereke volt, és hiába van munkahelye, akkor sem kap egy fillért sem... Én tudtam, hogy ez milyen hátrányos... Nekem is van két gyerekem, és a feleségem nem keres. ...Hogy nekem kellett elküldeni, nyűgösnek találtam... Beadtam a felmondásomat, ott is hagytam... Két hónapig voltam munka nélkül, de utána hála Istennek, sikerült ugyanott, annál a munkahelynél munkát kapni... Nekem a munkanélküli segély akárhogy számolom egy hónapra 14 027 Ft volt. Biztos lett volna olyan, aki azt mondja, hogy kihúszom vele egy évig, oszt majd keresek egy másik munkahelyet. De én szerintem ez bizonytalan. Hátha egy év múlva annyit változik a helyzet, hogy végképp nem tudok új munkahelyet keríteni. Vagy egy év alatt felejték annyit, hogy nem tudok munkába állni... Szerencsém volt, hogy ismertek. Tudták, mire vagyok képes. Felvettek.”

Kiútkeresési kísérletek

„Sokszor azt álmodom, hogy dolgozok...”

1. A „visszaesők”, avagy a ciklikus munkanélküliség legjellemzőbb okai

A megkérdezettek több mint egynegyede (26,3 %-a) már korábban is volt munkanélküli. A „csúcstartók” (3 férfi) az utóbbi két éven belül harmadik alkalommal kerültek a munkanélküliek csoportjába. A legáltalánosabbnak tűnő magyarázatok elég régóta közismertek. Nehéz lenne elválasztani az egyes tényezők esetében az okot és az okozatot egymástól:

A munkanélkülivé válás tradicionális okai:

- azokat teszik ki elsőnek, akik utolsónak jöttek,
- azokat teszik ki elsőnek, akiknek még nincsenek az új munkahelyen kapcsolataik, nincs aki szóljon az érdekükben,
- azokat teszik ki elsőnek, akiknek nincs családjuk.

A munkanélküliek köztudottan ilyen szempontból is hátrányos helyzetben vannak. Egy 1990-ben végzett vizsgálat kimutatja, hogy a munkanélküliek 35 éves és idősebb korcsoportjában is csak 50 százalék körül van a házások száma.⁹

Míndezekhez a közismert és régóta alkalmazott diszkriminációs szempontokhoz a megkérdezettek megítélése szerint egy rendkívül fontos új szempont is társul:

— azokat teszik ki elsőnek — mondják —, akiket a Munkaügyi Központ kirendeltsége közvetített.

Itt természetesen nemcsak a munkahely megtartásának az esélyéről, hanem a munkához jutás esélyéről is szóltak a megkérdezettek.

Ennek a megállapításnak az igazságtartalma rendkívül nehezen mérhető, mindenesetre több interjúalany egymástól függetlenül is hivatkozik erre.

„...akárhány munkahelyre küldtek, nem úgy néztek az emberre, hogy dolgozni akar. Akármelyik vállalathoz mentünk, a vezető rám nézett, hogy szabályszerűen égtem. Egy irodában ülnek négyen és egyszerre rám néznek, mind... Az egyiknek mondtam is, hogy nem a börtönből jöttem, a munkaközvetítőtől...”

„Tudtam róla, hogy van munkanélküli segély, mert 13-án kaptam a kezembe a munkakönyvemet és 26-án jelentkeztem, addig én saját magam akartam munkát keresni. Mert azért nem mindegy, hogy viszem azt a papírt a munkaközvetítőtől, és rám néznek... és látom rajta, nem tetszik, hogy a munkaközvetítőtől jöttem. ...Aki papír nélkül jön, biztos, hogy dolgozni akar, aki papírral, lehet, hogy csak pecsételtetni jött...”

Ezek a fenntartások a kiközvetítettekkel kapcsolatban természetesen nemcsak az alkalmazás pillanatában élnek, hanem kísérik őket még hosszú hónapokig, amíg valóban meg nem szerzik a szükséges munkahelyi kapcsolatokat, s be nem bizonyítják, hogy annak idején valóban a munkáért, és nem a pecsétért jöttek.

A munkáltatók véleményét, nézeteit is erősen befolyásolják a közvéleményben élő sztereotípiák. A munkanélküliség stigma, mégha enyhült is az utóbbi időben az állástalanok súlyosan negatív közmegejtélése. A munkaügyi kirendeltségről közvetített emberek esetében ez a stigma nyilvánvaló, míg a „szimplán munkát keresők” esetében az állásváltoztatás szándéka felfogható pozitív törekvésnek is — a jobb munkahelyre.

„...Nem hiszem, hogy az az ember, akit kitettek, az egyből a munkaközvetítőbe fog rohanni, hogy na én kérem a segélyt. Előbb megpróbál saját maga a helyzetén változtatni, javítani. Ha nem sikerül, talán végszükség esetén megy oda.”

A munkáltatók a munkaügyi kirendeltségről érkezetteket — gyakran nem is tudatosan — eleve előítéléssel fogadják, s ez alkalmazás esetén az első néhány hónapban fennmarad s növeli az újra munkanélkülivé válás esélyeit. Az előítélet háttérében alapvetően az áll, amit az utolsónak idézett interjúalany megfogalmaz. Ha valaki munkanélküli, és igazán akar dolgozni, először saját erejéből próbál meg elhelyezkedni. Akiket a kirendeltség közvetít, elvileg már átestek egy elsődleges szelekción. Ez lehet „önszelekció” — nem komoly az elhelyezkedési szándékuk —, s lehet tényleges szelekció: a munkavállalónak nincsenek komoly értékei a munkáltató számára, nem tudta magát eladni a „szabadpiacon”, mások sem alkalmazták, miért én alkalmazzam.

A munkanélkülivel szemben nemcsak a munkáltató él fenntartásokkal az alkalmazáskor s még néhány hónapig az alkalmazást követően, hanem — a megkérdezettek véleménye szerint — a munkatársaknál is tapasztalható ez.

„Jó lenne olyan helyre elmenni dolgozni, ahol másvalaki is van, aki már volt munkanélküli — mondja az egyik megszólaló. Ha nem leszünk többen, akkor elkezdődik egy kiszorító játék. Olyan ez, mint az előítélet a bevándorlókkal szemben, vagy a fajgyűlölet... Nem szívesen fogadják azokat, akik már voltak munkanélküliek. Előbb-utóbb elkerülhetetlen, hogy ebből megjegyzések legyenek.”

Természetesen ezeket a következtetéseket — a kis elemszámba való tekintettel — sokkal inkább hipotézisnek kell tekintenünk, mint a vizsgálat végleges eredményének, de a különböző forrásokból származó információk nagyon komoly jelzések, további kutatások kiindulópontjául szolgálhatnak.

A munkáltató oldaláról felmerülő speciális okok, amelyek az újbóli munkanélküliséghez vezetnek:

– A munkanélküli magasabb kereset ígéreterre röviddel elhelyezkedése után elhagyta munkahelyét és egy kft-nél helyezkedett el. A kft a kezdetben jól fizetett, de az első néhány hónap múlva csődbe ment, és a munkavállaló másodszor is az utcára került.

– Vállalkozónál vagy ugyancsak kft-nél helyezkedett el, s a munkáltató nehéz pénzügyi helyzetére hivatkozva a megígért bérnek a töredékét fizette. Ennyiért nem dolgozik. Vissza a munkanélküliségbe.

– Az első táppénz alkalmával a munkavállalónak tapasztalnia kellett, hogy munkáltatója nem jelentette be, s a magas fizetés ellenére a társadalombiztosítási juttatásoktól elesett. Munkanélküliség, egy „rendes állás” reményében.

– Csak szerződéssel veszik fel, s a szerződés lejártá után kereshet új munkahelyet. Főként a fiatalokat fenyegeti a munkanélküliségnek ez a rendkívül kedvezőtlen formája. Abban az esetben ugyanis, ha egy éven belül valaki másodszor lesz munkanélküli, a munkáltatók eleve gyanakvással fogadják a jelentkezőt. Minél több alkalommal lesz valaki munkanélküli, annál inkább csökken az elhelyezkedés esélye.

„Szerződéssel voltam ott... a szezon után kimaradtam... aztán ismét visszamentem a szezonra, de nem állandósítottak egyszer sem.

– Meddig ment ez így?

– Négy évig.

– Volt más is, akinek lejárt a szerződése?

– Igen, előttem kettőnek. Mind a ketten fiatalok... Ők is szerződéssel voltak, aztán jöttek vissza az öregek.”

„...Közben kerestem munkát, próbaidőre felvettek a Sóstói Faipari BT-be... Itt egy hónapig dolgoztam, mikor azt mondták, még sincs rám szükség. Ott találkoztam először azzal, hogy egy munkanélküli ugyanazt a munkát sokkal olcsóbban vállalja el, mint egy dolgozó.”

2. A munkahelykeresés formái

„Nézi az ember az újságokat, járkal ide-oda, kérdegeti az ismerőseket, de nincs semmi!”

Az álláskeresés 4 leggyakoribb típusa a következő:

A) A munkanélküli saját maga jár vállalatról vállalatra.

B) Az újságok hirdetéseit tekinti legfőbb információs forrásnak az álláskereséskor.

C) A család, a barátok és ismerősök információi, a kapcsolatok alapján indul állást keresni.

D) A Munkaügyi Központ kirendeltsége mint közvetítő ajánlja az állást.

Természetesen ezek a formák egymás mellett, egyszerre is alkalmazásra kerülnek egy-egy konkrét személy esetében. Ha a típusok népszerűségét, illetve gyakoriságát vizsgáljuk, a következő kép tárul elénk:

*Az álláskereső egyes formáit
milyen arányban alkalmazták a megkérdezettek
(százalék)*

	A	B	C	D
Debrecen	85	34	41	71
Nyíregyháza	85	26	33	54

Az egyes típusok gyakoriságának mutatói azonban nagy mértékben eltérnek a hatékonysági mutatóktól. Ha ugyanis azt nézzük, hogy melyik az a csatorna, amelynek révén a legtöbben el tudtak helyezkedni, azt tapasztaljuk, hogy a hatékonyság szempontjából első helyen a C típus, második helyen pedig az A típus áll, s a gyakoriságában oly magas értékeket mutató D típus a hatékonyság szempontjából a B típussal osztozik az utolsó helyen.

A) Talpalni a városban

A személyes érdeklődés az egyik leggyakoribb forma az elhelyezkedni szándékozók körében. Természetesen ennek is sokféle változata van, hiszen az „egyszer megpróbáltam” és a „rendszeresen járkálok a városban, érdeklődöm” között igen széles a skála. S akad olyan is, aki a visszautasítástól tartva inkább az ismerősöket, barátokat mozgósítja a „felderítésre”, s csak az „előkészített” munkahelyen jelenik meg személyesen, de a megkérdezés során ezt is személyes munkakeresésnek értékelte.

Tapasztalataink szerint a személyes érdeklődés inkább a munkanélküliség első 3 hónapjára jellemző, amikor az álláskereső még hisz a személyes utánajárás sikerében. Sokan nem is jelentkeznak azonnal a munkaügyi kirendeltségen, abban a reményben, hogy néhány nap alatt munkát találnak.

Az első három hónap és az első csalódások után már egyre csökken a munkahelykeresés intenzitása, különösen a személyes utánajárás, s az elhelyezkedési szándék többnyire abban nyilvánul meg, hogy naponta átlapozzák az újságokat, s várják, hogy a barátok, ismerősök esetleg tudnak segíteni.

A személyes utánajárás a segélyezési idő lejártának közeledtével erősödik fel újra, de ekkor már az első három hónapban tapasztalt lelkesedés és optimizmus nélkül. Sokkal inkább elkeseredett harc ez a fennmaradásért. Romlanak a tárgyalási pozíciók is, és ekkor már a segéllyel azonos, vagy alacsonyabb bért is elfogadják az álláskereső.

B) „Az újsághirdetésnek nem szabad hinni!”

Az újsághirdetések útján való álláskeresőnek több ciklusa is tapasztalható a munkanélküliek elhelyezkedési törekvése során. Az első időben az újságokban hirdetett állásajánlatok az esetek döntő többségében kiegészítő jellegűek. A többség bízik a személyes kapcsolatokban, az ismerősök ajánlásainak hatékonyságában, kevésbé találja ígéretesnek az újsághirdetésekből olvasható állásajánlatot és nem sokat vár a kirendeltség közvetítésétől sem. Ha az első három hónap elteltével nem sikerült elhelyezkedni, az újságok formálisan nagyobb szerepet kapnak az álláskereső során, a valóságban azonban az elhelyezkedés szempontjából alacsony hatékonyságúak, s emiatt jelentőségük nem növekszik.

Az újságok napi böngészése tehát a munka nélkül töltött idő középső ciklusára jellemző. Érdekes módon kettős motivációt tapasztaltunk a rendszeres „újságböngészők” körében. Az egyik csoport lelkiismeretesen átlapozza még kora reggel — elsőnek akarván jelentkezni — az újságokat, hátha mégis talál benne valamit, s naponta szembeesül a csalódással, amint azt a következő interjúrészletek is mutatják.

„Ami a Naplóban megjelent hirdetés, vagy bármelyik újságban, szinte mindegyikre választam. Több olyan hirdetés is volt, amelyekre kellett önéletrajzot, meg mindenféle hókusz-pókuszt írni, de a válasz mindig az volt, hogy sajnos betelt a munkakör, vagy semmiféle választ nem kaptam. Minden meghirdetett előadásra, vagy munkaszervezési lehetőségre eljártam, de nagy a gyanúm, hogy most már ez a dolog két munkára összpontosít: vagy biztosítási ügynök kell, vagy mosóporárus.”

„...Volt olyan, hogy én már reggel 7 órakor ott voltam a MAGÉV-nál, amikor hirdette a raktárosi állást. Ahogy mentek befelé, egyből mentem az igazgatóhoz, aki azt mondta, sajnos uram, megelőzte valaki, éppen most kísérik fel. Mondom, hol tudott bejönni, mikor én vagyok az első, itt még senkit sem láttam. Ez csak egy blöff volt. Azt már régen felvették, csak meghirdették az újságban. Nem is egy ilyen volt, rengeteg.”

A naponta újságot olvasók második csoportja nem kora reggel, kicsit később veszi kezébe a lapokat, s azzal a talán önmagának sem bevallott szándékkal lapozza át, hogy mintegy önigazolásképpen újra meggyőződjön róla: ma sem volt benne semmi, egyszerűen lehetetlen munkát találni.

40 éves férfi. Most járt le a segélyezési ideje.

„... újságban is csak az hirdet, aki másképp nem tud felvenni munkásokat. Ha fel is vesz valakit, mire a fizetésre kerül a sor elzavarja, s vesz fel másokat helyette.”

36 éves férfi

„... egyik helyen sem tudtak alkalmazni, mert mire odamentem, már betelt. Aztán meg úgy volt, hogy az állásokat leadták a munkaközvetítőnek, meg az újságokban is meghirdették. Mire leadták volna a munkaközvetítőnek, már az újsághirdetésre jelentkeztek.”

C) Elhelyezkedés a kapcsolatrendszer segítségével

Ha a sikeres elhelyezkedés mutatóit vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az új állás megszerzésében a baráti, rokoni, ismerősi szálak voltak a legcélravezetőbbek. Természetesen ezek a szálak csak akkor hoznak a munkanélküli számára megoldást, ha megfelelően kiterjedt az érintett személy külső kapcsolata. Éppen ezért veszélyes az a tendencia — amire a szakirodalom már felhívta a figyelmet, és amit a mi vizsgálatunk is egyértelműen tanúsít —, hogy a munkanélküliség időtartamának kiterjedésével párhuzamosan egyre szűkül a munkanélküli kapcsolatrendszere. A külvilággal összeköttetést jelentő barátok, ismerősök számának fogyásával együtt csökken az új munkalehetőségről való információszerzés esélye is.

A másik, s talán nem kevésbé jelentős tényező az, hogy az ismerősök közvetítése egyszersmind a garanciavállalás lehetőségét jelenti. Ha valakit beajánlanak egy munkahelyre, esetleg kezességet is vállalnak érte, az tetemesen növelheti az állás megszerzésének az esélyét az „utcáról jött” ismeretlennel szemben. Ilyenkor természetesen az ajánló szavának a súlya is számít, hiszen az ő értékei a munkáltató számára vonatkoztatási pontot jelentenek az új jelentkező esetében is. Különös játék ez: senki nem ajánl olyan személyt, aki a későbbiek során szégyent hozna rá, hiszen azzal az ajánló munkahelyi pozíciói is gyengülnének. Ha tehát a munkáltató megbízik az ajánlóban, akkor megbízik az ajánlott személyben is. A munkába állás után azonban ezek a kapcsolódási pontok soha nem annyira jelentősek, mint a felvétel pillanatában. Egy sikertelen közvetítés után az ajánló nem szenved olyan mértékű hátrányt, mint amilyen előnyhöz jut egy sikeres közvetítéskor a munkanélküli azzal, hogy újra munkába állhat.

25 éves érettségizett férfi

„Én igyekeztem nagyon sok emberrel kapcsolatot tartani. Nagyon sok ismerősöm van, nagyon sokan tudták, hogy munkanélküli vagyok. Eleve nagy volt az ismeretségi köröm... ők mondták, hogy van egy kukás állás. Ketten egy nagyon jó barátommal elvállaltuk.”

„...Én próbálkoztam újságtól kezdve ismeretségen... régi osztálytársakok, haverokon keresztül... Volt rá időm, hogy megmozgassak minden lehetőséget, de egyszerűen nem volt semmi. Végül is a rokoni szálakon keresztül sikerült munkahelyet találnom.”

D) A „kiközvetítettek”

A munkaügyi kirendeltségen elég nagy százalékban kaptak az eltelt egy év során állásajánlatot a jelentkezők. Ezek az ajánlatok azonban csak a legkritikább esetben voltak vonzóak a munkanélküliek számára.

A legfontosabb probléma a felkínált állások esetében az alacsony bér volt, amely nem felelt meg a munkát keresők elvárásainak, és sok esetben a nettó bérösszeg nem érte el még az akkori segélyüket sem.

A munkanélküliek többsége úgy vélekedik, hogy a munkáltatók csak azokat az állásajánlatokat adják a közvetítő irodának, amelyekre más módon nem találnak embert. Ezzel részben fel is mentik a munkaügyi kirendeltséget, másfelől viszont éppen emiatt már eleve előítélettel viseltetnek ők maguk is a kirendeltségtől küldött jelentkezővel szemben.

34 éves segédmunkás nő

„...konyhára tudtam volna menni 4500 forintért egy hónapra, de ez csak a gyerekeknek a kajára lett volna elég. Lett volna egy takarítói állás is, az pedig 4800 forint körül volt. Ez volt 1991 júniusában.”

31 éves szakmunkás férfi

„...én úgy mentem oda, hogy nem akarok munkanélkültre menni, csak ajánljanak valamit, és azt mondták, hogy ajánlanak ők 55 Ft-os órabérrel állást, bruttó. Ez nevetséges...”

25 éves segédmunkás férfi

„Kiküldtek engem sok helyre, de vagy megszűnt már, vagy betelt a létszám, ahova küldtek... Az egyik alkalommal kiküldtek egy üzembe... Volt ott egy férfi, aki intézte a dolgokat... Mutatom neki a papírt, hogy nekem ennyi pénzért ezt mondták, azt mondta erre, hogy annyi pénzt ő nem tud adni.”

*

Tisztában vagyunk azzal, hogy a munkanélküliség a továbbiakban sokkal dinamikusabban növekedett, mint a vizsgált időszakaszban, s így a munkaerőpiacon néhány fontos tényező jelentősen módosult — például az elhelyezkedés esélyei romlottak a munkanélküliek növekvő létszáma, s a munkahelyek abszolút mértékben csökkenő száma miatt is —, ennek ellenére gondoljuk, hogy az elhelyezkedést segítő vagy gátló, a rétegből kikerülést meghatározó tényezők sorra vétele hasznos lehet, s irányjaiban megfigyelhet a napjainkban is tapasztalható folyamatokkal.

A kutatást természetesen nem tekintjük befejezettnek, s a tanulságok, eredmények is főként egy további — nagyobb elemszámú és szisztematikusabb — vizsgálatához szolgálnak hipotézisekként.

Jegyzetek

- ¹ A hivatkozott tanulmányok:
Bánfalvy Csaba: A munkanélküliek szociális jellemzőiről, *Esély*, 1991. 4. 97–108.
Nagy Gyula: „Aki segélyért jön és tudok neki munkát adni, azt kiejtem.” A munkanélküliek segélyezéséről. *Mozgó Világ*, 1991.1. 96–103.
Fekete-Szabó S.-Sándor I.: A munkanélküliség Jász-Nagykun-Szolnok megyében. *Statistikai Szemle*, 1991. 6. 458–470.
- ² Az elkészített interjúkból (adathiány miatt pl. nem egyértelmű válaszok, besorolási nehézségek) a mintát bemutató táblázatok szerkesztése során 95-öt tudtunk felhasználni.
- ³ Zöld Bálintnak, a Magyar Pszichiátriai Társaság elnökének előadása 1992. január 16-án a „Munkanélküliség és mentálhygiéne Magyarországon 92” c. konferencián.
- ⁴ M. Jahoda: Foglalkoztatás és munkanélküliség az 1980-as években. *Szociológiai Figyelő*, 1991. 1. 5–32., 8.
- ⁵ Simonyi Emőke Pécsen végzett kutatásai alapján.
- ⁶ Csoba Judit: A bölcsődés korú gyermeket nevelő családok szociális helyzete Debrecenben. Munkatanulmány, Debrecen, 1992.
- ⁷ Bálint György az Országos Társadalombiztosítási Főigazgatóság Orvosszakértői Intézetének főigazgató-fő-orvoshelyettese nyilatkozta 1991 novemberében: „...sok munka nélkül maradt személy kéri a leszázalékoltatását, aki ha állását nem veszítette volna el, nem folyamodna nyugdíjért.” Rokkantanynyújtás: Menekülés a munkanélküliségtől. *Napló*, 1991. 11. 23.
- ⁸ M. Jahoda i.m., 19.
- ⁹ Fóti János–Illés Sándor: *A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai*. Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 1992. 2. 30.